

Ázsia évszázada? Egy felemelkedő térség modernizációja és viszonyrendszerei

Bevezető gondolatok egy tematikus lapszámhoz

A kelet-ázsiai régió gazdasági felemelkedése és növekvő politikai jelentősége indokolja Magyarország számára is, hogy a tudományos kutatás hangsúlyosabban foglalkozzon a térséggel. Ennek része, hogy modern ismeretanyaggal rendelkező, a távol-keleti országok viszonyait jól ismerő, naprakész felkészültségű szakembereket képezzen, akik nemcsak a jelen körülményei között, hanem az azokhoz vezető történeti kontextusban is biztonsággal eligazodnak, mivel azok ismerete kulcsfontosságú a mai helyzet értelmezésében. A Világtörténet – Magyarországon az egyetlen egyetemes történeti tudományos folyóiratként – most első ízben, tematikus számban foglalkozik a kelet-ázsiai régió egyik legizgalmasabb és a mára leginkább hatással lévő történéseivel, a 19–20. századi modernizáció témájával, annak egyedi jellegzetességeivel. Mindezt a régióval foglalkozó egyetemi tanszékek és kutatóintézetek részlegei közötti párbeszéd és együttműködés jegyében valósítja meg, a kutatások új eredményeinek bemutatásával.

Évtizedek óta Kelet-Ázsia mutatja a leggyorsabb fejlődést a világgazdaságban, a régió gazdasági súlyának növekedésével hatalmi súlya is egyre jelentősebb. Japán és Kína e térség két legnagyobb hatalma, kapcsolatuk az egész kontinens gazdaságilag, politikailag és biztonságpolitikailag legmeghatározóbb kétoldalú viszonyrendszere. A 19. század utolsó harmadától Japán tett szert nagyobb befolyásra, a 20. század végére a csendes-óceáni Ázsia összesített GDP-tömegének közel háromnegyedét adta. Jó kétezer éven át azonban Kína jelentette a többiek – köztük Japán – önmeghatározásához is a sarokpontot, s úgy tűnik, mintha ismét visszanyerné központi helyzetét.

A Kelet-Ázsia viszonyait alapvetően meghatározó Japán–Kína kapcsolat súlyosan ellentmondásos. Egyrészt elmondható, hogy gazdaságilag a két hatalom immár visszafordíthatatlanul egymásra utalt. Kína számára évtizedeken át a japán hivatalos fejlesztési segélyek, az utóbbi másfél évtizedben a japán beruházások és a japán piac nélkülözhetetlenek voltak gazdasági növekedéséhez és annak fenntartásához. Az utóbbi évekre azonban nemcsak Kína számára vált Japán első számú gazdasági partnerré, hanem fordítva is: Japán fő importőre Kína lett, míg Japán exportpiacai között – az Egyesült Államok után és az Európai Uniót közelítve – Kína a harmadik.

A két állam politikai viszonyai azonban a gazdaságiaknál jóval bonyolultabbak, és ebben a történelmi meghatározottság alapvető jelentőségű. Kína Japán-

képét két, egymásnak ellentmondó nézet uralja: egyrészt a múlt árnyai, a történelmi ellenség jóvátehetetlen viselt dolgai miatti ellenérzés, másrészt Japán mint modell és mint a kínai modernizációs erőfeszítések támogatója jelenik meg – ez a kettősség gyakorta alkalomtól és helyzettől függően váltakozva jelentkezik.

Bár Japán az utóbbi másfél évszázadban páratlan modernizációt hajtott végre, és különösen 1945 után teljes mértékben „nyugatosodott”, kulturális meghatározottsága a kelet-ázsiai civilizációs világrendben gyökerezik. Japán a Kína-központú kelet-ázsiai világrendszernek a peremén helyezkedett el két évezreden keresztül, ehhez igazodott, átvette annak eredményeit (buddhizmus, kínai civilizáció és kultúra, írásrendszer, államszervezet, konfuciánus filozófia és etika, jogfelfogás, törvények). A kelet-ázsiai világrendszer középpontjában a modernizáció előtt Kína állt, az egy központú, hierarchikus struktúrát a függőségi viszony jellemezte a civilizációs központ és az azt körülvevő, kínai szempontból „barbár”, alsóbbrendű területek között. Japán időnként kivonta magát ebből a Kína-központú rendszerből, azaz inkább nem kapcsolódott Kínához, nem ismerte el fennhatóságát. A 19. század második feléig, 1871-ig nem is álltak fenn hivatalos kapcsolatok Japán és Kína között – attól kezdődően azonban már egy más viszonyrendszer állt fenn.

A Kína-központú ázsiai világrend – évezredekken keresztül a kínaiak szerint „normális” – viszonyai a 19. század második felében a nyugati nagyhatalmak ázsiai terjeszkedő, gyarmatosító tevékenysége miatt felbomlottak (a kínaiak szerint nem feltétlenül véglegesen). Japán akkor sikeres modernizációjával elkerülte a gyarmati sorsot, felzárkózott a nagyhatalmakhoz, azaz látszólag „hátat fordított Ázsiának” és „a Nyugathoz csatlakozott”. Valójában az ázsiai színteret nem hagyta el, sőt most már a nyugati eszköztárral felszerelve elérte, hogy Kínával való – továbbra is hierarchikus – viszonyában ő, Japán legyen „feljebb”. 1871-ben ugyanolyan „egyenlőtlen szerződést” kötött Kínával, amilyent a nyugati hatalmak kötöttek, 1895-ben pedig háborúban is legyőzte az akkorra lehanyatló Kínát. Kína ezt az időszakot mint a Nyugat – és Japán! – által ráért „megaláztatások évszázadaként” élte meg, s napjainkban mintegy átmeneti időszakként, „kizökkent történelemként” értékeli.

A II. világháború során Japán egy kelet-ázsiai övezetet szeretett volna létrehozni: egy Japán-központú kelet-ázsiai világrendet. Az 1937–1945 közötti japán–kínai háború eseményei a japán–kínai kapcsolatokat leginkább megterhelő történelmi emlékek. A II. világháború után a világpolitika irányai szabták meg a két ország viszonyrendszerét. A hidegháborúban a nyugati világ – benne Japán – Tajvant ismerte el Kína képviselőjeként, lényegében tehát ismét nem állt fenn diplomáciai kapcsolat Japán és Kína között. Az 1971-ben bevezetett Nixon-doktrína – a Kínai Népköztársaság „újrafelfedezése” – keretében az Egyesült Államokat követve Japán is felvette a kapcsolatokat Pekinggel. Az amerikai–kínai kapcsolatok normalizálása nyitotta meg az utat 1972-ben a japán–kínai tárgyalások megkezdéséhez, a diplomáciai érintkezés helyreállításához, majd 1978-ban a háborút lezáró békeszerződéshez. (Az 1952-es San Franciscó-i japán békeszerződést ugyanis Kína nem írta alá.) A japán gazdaság számára óriási lehetőségeket rejtett a kínai piac. A kapcsolatok javítása érdekében Kína lemondott a háborús jóvátételről, cserébe Japán dollármilliárdokat öntött Kína fejlesztésébe a nemzetközi együttműködés

keretei között (Official Development Assistance). Ebben az időszakban sem beszélhetünk „egyenlőségről” a két ország viszonyában, mivel egy világpolitikailag nagy súlyú, ugyanakkor gazdaságilag fejlődő Kína és egy gazdaságilag fejlett, de világpolitikailag és katonailag súlytalan Japán normalizálták kapcsolataikat. Éppen emiatt nem alakult ki akkor még rivalizálás a két hatalom között, mert mindkét állam a versengés eltérő területeire összpontosította erőit: Japán a gazdaságra, Kína a politikára (és a katonai fejlesztésre).

A helyzet azonban éppen a hidegháború vége után kezdett lényeges változásokban megváltozni. Miközben Kína gazdasági fejlődésének eredményei nyilvánvalókká váltak, Japán hivatalosan is bejelentette igényét az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagságára, a japán belpolitikai vitában pedig megfogalmazódott a „normális nagyhatalommá” válás igénye, ami felvetheti Japán remilitarizálásának kérdését is. Az azonos területeken folyó „expanzió” már adhat okot konfliktusokra is, bár egyelőre inkább az együttműködés kialakítására történnek – főként japán – erőfeszítések. (Egy északkelet-ázsiai – elsősorban Japánra, Kínára és Koreára kiterjedő – gazdasági együttműködés kérdéseiről az 1990-es évek közepe óta egyre több szó esik.)

A hidegháború lezárulta tehát nem megnyugvást hozott, hanem sok esetben súlyosabb bizonytalanságokat: a Szovjetunió szétesésével az amerikai–japán szövetség Japánban sokak szemében létalapját veszítette; Kelet-Ázsia gazdaságilag gyors ütemben növekedett, és Japánnak a térséggel való egyre intenzívebb gazdasági kapcsolatai regionalitását erősítették. Mindezek miatt Japánban megjelent az új irány: „Ideje otthagyni Amerikát és belépni Ázsiába.” A probléma ezzel – többek között – amint azt kínai és japán politikusok is megfogalmazták: „Ázsia még soha nem látott egyszerre erős Kínát és erős Japánt.”

A japán–kínai kapcsolatok jelenlegi feszültségei és problémái három fő témakörben nyilvánulnak meg. Az első a történelem megítélésének kérdése (Japán háborús szerepe, felelőssége és ezzel kapcsolatos mai magatartása; egyes japán történelemtankönyvek; a tokiói Jaszukuni-szentély japán politikai státusza, japán vezetők általi látogatása; a II. világháború idejére visszamenő, úgynevezett comfort-women kérdése). A második, nem kevésbé fontos, a „területi vita”: Japán és Kína is igényt tart egy kis szigetcsoportra a Kelet-kínai-tengeren, ahol Kína több sziget-csoportot is magáénak vall, emiatt több kelet-ázsiai országgal van vitája, például Vietnammal is. A harmadik: állandó feszültségforrás az amerikai–japán szövetségi együttműködés és Japán „nagyhatalmi normalizációja” (Japán „remilitarizálása”, Japán állandó biztonsági tanácsi tagságra való törekvése).

Érdekes problémát vet fel a térségben a „demokrácia” kérdése. A demokrácia és az emberi jogok alapvető tisztelete és törvénybe foglalása érvényesül a háború utáni Japánban, de amíg Dél-Korea demokratizálódása meg nem kezdődött az 1980-as évek vége felé, Japánnak egyetlen közelebbi szomszédja sem volt, amelyik ugyanezeket az értékeket vallotta volna. Ilyen körülmények között az emberi jogok szorgalmazása a Kelet-Ázsiától való további elidegenedést kockáztatta volna Japán számára. Ez magyarázhatja Japán mind konkrét esetekben (például a Tienanmen

téri vérengzés utáni enyhe reakció), mind általánosságban a régió demokratikusnak nem nagyon tartható rendszereivel szemben tanúsított magatartását.

Japán tehát egyre jobb viszonyt igyekszik kialakítani egykori ellenségével és riválisával, Kínával. A közeledés az egyre nagyobb hatalommal rendelkező kommunista országhoz azt is jelzi, hogy a japán gazdaság jövője egyre inkább Kínától függ majd. Mindez arra ösztönzi Japánt, hogy újragondolja szerepét a régióban és viszonyát Amerikával is. Japán és Kína kiemelkedő jelentősége indokolja, hogy számunkban hangsúlyosan, több tanulmány témájaként szerepelnek.

A közéjük ékelődött Korea mindvégig szinte egyszerre vitte a híd és az ütközőzóna szerepét. A 20. század első felében, Dél-Koreában mindmáig, Japán behatása vált erősebbé, történetileg azonban a japán kultúra kontinentális, nagyrészt kínai eredetű alapjait Korea hozzájárulásával kapta. Korea története elválaszthatatlan tehát Kína és Japán történetétől. E három ország egymáshoz kapcsolódó, egymás fejlődését erőteljesen befolyásoló viszonyrendszerét, annak belső meghatározottságait külön tanulmány elemzi.

A kelet-ázsiai térség része Kína és Oroszország közé ékelődve Mongólia is, amelynek történetében állandó tényezőként van jelen a nagyhatalmaktól való függés, a függetlenségre való törekvés és a modernizálódás vagy múltba visszatérés kísérlete. India ugyan nem teljességgel a kelet-ázsiai térség része, de gazdasági fejlődéséhez kapcsolódó növekvő világpolitikai jelentősége előbb-utóbb egyre nagyobb befolyást eredményez számára a kelet-ázsiai régióban is – ez indokolja, hogy Kelet-Ázsia-számunkban külön figyelmet szenteljünk az indiai iparosodás és urbanizáció társadalmi hatásaira.

Reméljük, tematikus számunkkal nemcsak a történészek és a társadalomkutatók, hanem a történelem és a világ jelenlegi átalakulása iránt érdeklődők számára is közelebb hozzuk ezt a világ gazdaságban és a világpolitikában is egyre nagyobb jelentőségű térséget.

Farkas Ildikó

THE ASIAN CENTURY? MODERNISATION AND CONTRADICTIONS OF AN EMERGING AREA

Introductory Thoughts to a Special Issue

The growing economic and political significance of the East Asian region makes it necessary for a small European country like Hungary to start training well-prepared experts who combine wide historical and cultural knowledge on this region with up-to-date information concerning the political and economic relations between the East Asian countries. The editorial board of *Világtörténet*, the only Hungarian language academic journal entirely devoted to world history, has decided to strengthen its commitment to this region by putting together a thematic issue on East Asia. The articles of the current issue deal with some of the more important questions envisaging the contemporary history of the East Asian region, such as the economic modernization, the impact of the Western social model and urban planning, but also the national and territorial conflicts among regional powers of this area. We are confident that this effort will bring closer the historical debate on this crucial emerging area to the Hungarian public, and will also stimulate a new wave of research and analysis on the Asian continent.